

SAMOŚWIADOMOŚĆ A TYP RELIGIJNOŚCI

- badania empiryczne adolescentów

Abstract

Self - awareness and a type of religiousness

Self-awareness is an immanent factor of modern human behaviour. It shows its presence in various situations of everyday life, during interpersonal contacts, in decisions making, conflicts, or attribution and making judgments (compare Zaborowski 2000, p. 7). This omnipresence of self-awareness in human life, encourages research on this subject.

On the other hand, religiousness – which touches the idea of humanity itself, has many important functions in personality structure and in social functioning of an individual or a group. Religiousness becomes one of the basic determinants of correct development. To define the criteria of mature religiousness becomes a necessary condition.

Religiousness becomes more significant in the context of youth, because this social group seems to be contesting, also holding in contempt social or moral norms, and as a consequence, also religious rules.

Therefore, we can say that self-awareness and religiousness, are the one of basic levels of human existing.

Taking everything above into consideration, the subject of connection between self-awareness and religiousness in adolescents was researched. The aim was to find connections between different types of self - awareness (examined using the Oleszkiewicz and Zaborowski self-awareness scale) and types of religiousness, understood as the experience of relations with God (examined using the Dirk Hutseband Questionnaire of Religiousness Relations).

WSTĘP

Ogólnie rzecz ujmując teoria samoświadomości jest koncepcją mówiącą, że kiedy człowiek koncentruje uwagę na sobie samym, zaczyna wówczas oceniać własne zachowanie i porównuje je ze swoimi wewnętrznymi normami i wartościami. Założenie to przyjmuje obiektywizm w ocenie samego siebie. Proces ten – samoświadomości - nie zawsze jest

stanem przyjemnym, ponieważ może przypominać jednostce, że własne oczekiwania nie są tożsame z faktycznym stanem.

Wg Zaborowskiego (1989 s.109) samoświadomość jest procesem kodowania, przetwarzania i integrowania informacji o własnej osobie. W tym ujęciu akcent położony jest na takie mechanizmy psychologiczne jak: uwaga, pamięć, spostrzeżenia i myślenie abstrakcyjne.

Treścią samoświadomości mogą być dane percepcyjne, myśli, sądy, uczucia, pragnienia, plany, zachowania jednostki, pełnione przez nią role, stosunki społeczne itd. Należy przy tym jednak zaznaczyć, że treści te swoją obecność zawdzięczają subiektywnie postrzeganej rzeczywistości. Treści pojawiające się w samoświadomości są często produktem czynności, zachowań jednostki uwikłanej w stosunki międzyludzkie, a więc są związane z jej aktywnością, pracą, życiem w grupie, w społeczeństwie. Są one nadto wytworem określonych norm i wartości kulturowych. Treści te generowane są również przez „ja” jednostki, jej potrzeby, postawy, mentalność, światopogląd, kompleksy, mechanizmy obronne, ogólnie biorąc przez jej osobowość (por. Zaborowski 1993).

Treści samoświadomości są własnością pierwszej osoby. Są dostępne tylko jednostce za pomocą introspekcji doraźnej lub planowej przebiegającej w oparciu o kody werbalne, semantyczne lub pozawerbalne, obrazowe. Mogą one być proste, złożone, jednorodne lub kompleksowe. Treści słabiej uświadamiane, np. emocje, mogą się zlewać ze sobą, tworząc zbitki pojęciowo-emocjonalne, np. uprzedzenia. Treścią samoświadomości mogą być również wartości i przeżycia duchowe związane z uczuciami wyższymi, np. dobra, sprawiedliwości, wierności, prawdy, piękna, a u ludzi wierzących przeżycia duchowe koncentrują się wokół wiary w Boga. Człowiek odczytuje i przeżywa co jest ważne w jego życiu, zaś formy samoświadomości przetwarzają je na reakcje wewnętrzne i zewnętrzne. Wg Zaborowskiego, podobnie zresztą jak wg Rokeacha, wartość to jest trwale przekonanie, że preferowany stan, sposób postępowania czy jakiś cel jest lepszy od analogicznego stanu, sposobu postępowania czy celu. To rozpoznane przekonanie sprawia, że jednostka wybiera daną możliwość jako ważniejszą od innej możliwości. Wybory człowieka mają wpływ na jego zachowanie i ujawniają się w postawach moralnych społecznych i interpersonalnych (por. Sobczak 2004 s. 90).

W umyśle człowieka, treści jego samoświadomości nie funkcjonują w sposób dowolny, przypadkowy czy też chaotyczny. Porządek do ich funkcjonowania wprowadzają formy samoświadomości. Wg Zaborowskiego (2000, s. 53-56) można wyodrębnić cztery istotne

formy przetwarzania treści samoświadomości: formę indywidualną, formę obronną, formę zewnętrzną, refleksyjną.

Samoświadomość indywidualna łączy się z personalnym, emocjonalnym przetwarzaniem treści na podłożu struktury „ja”. Jednostka z samoświadomością indywidualną sama planuje i programuje swoje cele i zadania, identyfikuje się z nimi, silnie przeżywa emocje, dokonuje osobistych atrybucji. Ta forma samoświadomości oddziałuje na specyficzne selekcjonowanie treści przetwarzania w sposób indywidualny i aktywizację samooceny. Osoby o wyższej samoświadomości indywidualnej są na ogół egocentryczne, introwertywne, przejawiają często poczucie kontroli wewnętrznej. Uogólniając można stwierdzić, że samoświadomość indywidualna funkcjonuje na podłożu syndromu indywidualnych cech, autoschematów, postaw i potrzeb.

Samoświadomość obronna łączy się z kodowaniem i przetwarzaniem treści wewnętrznych i zewnętrznych na podłożu lęku i zagrożenia. Używa się niekiedy dla odróżnienia tej formy terminu samoświadomość awersyjna. Osoby przejawiające tę formę są silnie skoncentrowane na sobie. Samoświadomość obronna pojawia się w warunkach doświadczenia stresu, niepowodzenia, w związku z nerwicą, chorobą fizyczną i psychiczną. W treściach samoświadomości jednostki oprócz lęku występują uczucia niezadowolenia z siebie, poczucie winy, utrata wiary w siebie, uczucie zwątpienia, pesymizm, brak zaufania do innych, ogólnie postawy i uczucia asteniczne. Pole samoświadomości ulega zawężeniu, zmienia się otwartość na nowe informacje, doświadczenia, zanika twórcze myślenie, którego miejsce zajmuje myślenie jednostronne, sztywne. Uwaga jest stale skoncentrowana na negatywnych zjawiskach, własnych błędach, brakach, słabościach, pojawia się często poczucie beznadziejności, tworzą się mechanizmy obronne, np. projekcji, racjonalizacji.

Samoświadomość zewnętrzna polega na kodowaniu i przetwarzaniu treści w sposób obiektywny, uspołeczniony. Opiera się ona na normach i standardach społecznych. Jednostka wyzbywa się niekiedy subiektywizmu i swoje relacje z innymi i światem oraz swoje przeżycia traktuje bezstronnie, w sposób przedmiotowy. Samoświadomość rzeczowa (zewnętrzna) ułatwia sprawną realizację zadań, sprzyja efektywnej współpracy i przystosowaniu społecznemu.

Samoświadomość refleksyjna charakteryzuje się uogólnionym, abstrakcyjnym przetwarzaniem treści, integracją informacji wewnętrznych z zewnętrznymi, przy czym są to informacje przeważnie typu semantycznego. Jest to najwyższa forma samoświadomości umożliwiająca efektywną samoregulację, samorealizację i twórcze przystosowanie się do

środowiska. Często funkcjonuje na podłożu zinternalizowanych przez jednostkę wartości i norm, które są koordynowane z potrzebami i postawami jednostki. Samoświadomość refleksyjna łączy się z takimi właściwościami, jak dojrzałość moralna i społeczna oraz tzw. sprawiedliwość wewnętrzną polegającą na uczciwym, trafnym stosunku do własnej osoby (por. Zaborowski 2000, s. 55). Ta forma samoświadomości sprzyja z jednej strony utrzymaniu konstruktywnej tożsamości, a z drugiej strony ułatwia generowanie progresji, zmian w osobowości.

Formy samoświadomości mają charakter właściwości stopniowalnych, skalowanych, można więc mówić o niższym lub wyższym poziomie samoświadomości indywidualnej lub refleksyjnej.

Nawiązując do powyższych rozważań, a szczególnie do wpływu różnych form samoświadomości na zachowanie człowieka, jego postawy moralne, społeczne oraz relacje interpersonalne sformułowano problem niniejszego opracowania. W tych rozważaniach szczególnie interesują nas relacje interpersonalne. W naszym artykule relacje interpersonalne mają charakter religijny, albowiem jedną ze stron omawianych tu relacji jest Bóg. Odnosząc się do prac belgijskiego psychologa religii Dirka Hutsebauta, uznano za tym autorem, że człowiek na podobieństwo rozmaitych relacji międzyludzkich wchodzi w takie same bądź bardzo podobne relacje z Bogiem (por. Hutsebaut 1980, także Śliwak 1993; Śliwak, Matuszewski 1998; Śliwak, Szafrńska 2000,).

Biorąc powyższe pod uwagę podjęto w niniejszych rozważaniach problem związku między samoświadomością a relacjami religijnymi do Boga.

Główny problem badawczy niniejszej pracy można oddać w pytaniu: czy istnieje związek między samoświadomością a religijnością. Ten ogólny problem można przedstawić w postaci bardziej szczegółowych pytań: 1. Czy istnieje związek między wyodrębnionymi typami samoświadomości i określonymi relacjami religijnymi do Boga. 2. Czy wyodrębnione typy samoświadomości charakteryzują się takimi samymi powiązaniem z określonymi relacjami religijnymi do Boga. 3. Czy związek różnych typów samoświadomości i różnych relacji religijnych do Boga jest taki sam u kobiet i u mężczyzn.

Do powyższego problemu sformułowano następujące hipotezy:

Hipoteza 1: Istnieją powiązania między typami samoświadomości a różnymi relacjami do Boga (H1).

Hipoteza 2: Osoby o różnym typie samoświadomości odmiennie przeżywają relacje religijne do Boga (H2).

Hipoteza 3: Powiązania między samoświadomością a religijnością są różne w podgrupach kobiet i mężczyzn.

Metoda i próbka

W przeprowadzonych badaniach zastosowano dwie skale. Pierwszą z nich jest *Skala Samoświadomości*, drugą *Kwestionariusz Postaw Religijnych*.

Skala Samoświadomości - Autorami są Z. Oleszkiewicz i Z. Zaborowski. Narzędzie przeznaczone jest do weryfikacji czterech rodzajów samoświadomości: refleksyjnej, obronnej, zewnętrznej oraz indywidualnej. Pełną charakterystykę poszczególnych wymiarów omówiono wyżej.

Skala składa się z 80 twierdzeń oraz zamieszczonego na pierwszej stronie arkusza biograficznego. Każdy arkusz posiada zamieszczoną we wstępie instrukcję. Twierdzenia stanowiące treść skali opisują różne przeżycia, nastawienia oraz zachowania z którymi można spotkać się w codziennym życiu.

Zadaniem osoby badanej jest dokonanie oceny w jakim stopniu poszczególne twierdzenia zamieszczone w skali, odnoszą się do niej, do jej życia i warunków w jakich dana osoba funkcjonuje. Oceny dokonuje się na skali liczbowej od 0 do 4.

Samoświadomości indywidualnej dotyczyło 25 pytań, obronnej – 23, zewnętrznej- 15, refleksyjnej- 17.

Rzetelność obliczono na podstawie zgodności wewnętrznej: współczynnik Kuder-Richardsona wynosi dla samoświadomości indywidualnej 0.78, obronnej 0.85, zewnętrznej 0.70, refleksyjnej 0.82.

Stabilność bezwzględna dla próbki 50-cio osobowej po trzech tygodniach wynosiła dla samoświadomości indywidualnej 0.88, obronnej 0.59, zewnętrznej 0.75, refleksyjnej 0.88.

Trafność różnicową obliczono w stosunku do skali IC Fenigsteina, Scheiera i Bussa. Samoświadomość indywidualna koreluje z prywatną na poziomie 0.18 ($p < 0.01$); obronna koreluje z prywatną na poziomie 0.30 ($p < 0.001$) i na poziomie 0.28 z samoświadomością publiczną, z kolei samoświadomość zewnętrzna koreluje z publiczną na poziomie 0.35 ($p < 0.001$) (por. Zaborowski 2000, s. 107-108).

Skala Relacji do Boga - D. Hutsebaut, autor prezentowanej skali, zauważa, że dotychczasowe narzędzia do pomiaru postaw religijnych składają się z twierdzeń dotyczących akceptacji bądź odrzucenia religijnych dogmatów oraz twierdzeń analizujących jakie znaczenie ma religia w życiu człowieka, czy w życiu całego społeczeństwa. Jest to wg Hutsebauta badanie

poziomu religijności osoby. Komplementarna do dotychczasowych badań byłaby zatem analiza rzeczywistych relacji osoby wierzącej do Boga¹. Dla psychologa interesująca wydaje się odpowiedź na pytanie jak osoba przeżywa relacje z Bogiem i jakie są style tych relacji (por. Hutsebaut 1980 s.46).

Nawiązując do powyższych myśli Hutsebaut skonstruował skalę mierzącą relację do Boga. Konstrukcja tego narzędzia była ściśle empiryczna. Nie przyjmowano z góry założeń co do rodzaju istniejących relacji. Ostateczna wersja składa się z 7 podskal podstawowych i 3 dodatkowych. W każdej podskali jest 8 twierdzeń ocenianych na 7 stopniowej skali typu Likerta. Przy pomocy sędziów kompetentnych opisano każdą z podskal. Badany rodzaj relacji do Boga może być opisany w sposób następujący: I. *Z a l e ż n o ś ć* - człowiek odczuwa potrzebę pomocy Bożej, która jest konieczna dla jego istnienia. Bóg jest widziany jako ktoś, kto daje istnienie. II. *A u t o n o m i a* - odpowiedzialność człowieka wyrasta poprzez jego uniezależnienie się od normatywnej funkcji Boga. III. *B u n t o w n i c z o ś ć* - Bóg nie spełnia pewnych oczekiwań wyzwalając bunt ze strony proszącego. IV. *W i n a / l ę k²* - jednostka doświadcza poczucia winy i czuje się osądzana przez Boga. V. *I d e n t y f i k a c j a* - jednostka identyfikuje się z Jezusem Chrystusem jako idealnym człowiekiem i wzorem. VI. *W s p ó ł h u m a n i t a r n o ś ć* - ukierunkowanie na Boga poprzez ukierunkowanie na człowieka. Bóg jest dostrzegany i odnajdywany w ludziach. VII. *N o r m a e t y c z n a* - Bóg jest dostrzegany jako norma, jako norma absolutna. VIII. *A k c e p t a c j a p r z e k o n a ń* - dogmaty stanowiące treść przekonań są bezwzględnie akceptowane. IX. *C e n t r a l n o ś ć r e l i g i i* - stopień ważności jaką przyjmują przekonania religijne dla jednostki w codziennym życiu. X. *O b a w a p r z e d n i e p e w n o ś c i ą* - poszukiwanie większej obiektywnej pewności swoich przekonań (por. Hutsebaut 1980; także Śliwak 1993, Śliwak, Szafrńska 2000, Jarosz 2003).

Użyta w badaniach skala w wersji polskiej opracowana jest przez W. Prężynę.

Badane osoby to uczniowie czwartych klas (18 – 19 lat) Liceum Ogólnokształcącego w Lublinie. Większość w badanej grupie stanowiły dziewczęta (58%), nieco mniej było

¹ Hutsebaut używa w tym miejscu określenia "livd relation to God" co można by również przetłumaczyć jako żywe relacje osoby do Boga (1980 s.46).

² Autor testu Hutsebaut nazywa ten wymiar „wina” (gilt). Taką nazwą posługiwałem się w innych opracowaniach stosując ten test (por. Śliwak 1993). Jednakże dalsze badania i pogłębiona analiza twierdzeń wchodzących w skład tego wymiaru nasunęła moje wątpliwości co do adekwatnego nazwania tej dymencji. Treść pytań wskazuje, iż w tym wymiarze bardziej diagnozowany jest lęk czy niepokój w stosunku do Boga niż wina. Kierowany tymi wątpliwościami, a zarazem tym, żeby nie odchodzić za daleko od intencji Autora testu, w dalszej części pracy wymiar ten będę nazywał „wina - lęk”.

chłopców (42%). Z danych biograficznych wnioskować można, że status materialny badanych osób jest dobry i bardzo dobry (84 osoby), rzadziej przeciętny (12 osób). Żadna z badanych osób nie określiła swoich warunków materialnych jako trudne czy bardzo trudne. Na uwagę zasługuje jeszcze informacja, że zdecydowana większość z badanych osób, deklaruje wyższe wykształcenie obojga rodziców lub jednego z nich.

ANALIZA UZYSKANYCH WYNIKÓW

Analizie poddane są kolejno: samoświadomość indywidualna, następnie zewnętrzna, potem obronna i w końcu samoświadomość refleksyjna. W celu zachowania pewnego porządku najpierw omówione są wyniki grup zasadniczych, a następnie kobiet i mężczyzn³.

Samoświadomość indywidualna

Jak zaznaczono wyżej samoświadomość indywidualna łączy się z egocentrycznym rozumieniem i przetwarzaniem informacji o własnej osobie, a jej psychologiczny fundament stanowią indywidualne potrzeby, postawy, samowiedza. W związku z tym samoświadomość indywidualna aktywizuje indywidualną samoocenę, poczucie własnej wartości, zaufanie do siebie, osobiste plany i aspiracje.

Uzyskane wyniki (por. tab.1) wskazują, że w grupie zasadniczej samoświadomość indywidualna koreluje dodatnio z następującymi wymiarami religijności: *zależność*, *identyfikacja*, *współhumanitarność*, *norma etyczna*, *akceptacja przekonań* i *centralność religii*. Przy czym wymiar *zależności* i *identyfikacji* charakteryzują się najsilniejszym powiązaniem z tym typem samoświadomości (kolejno dla wyróżnionych wymiarów: $r = .392$; $r = .384$; w obu przypadkach $p < .000$). Zaobserwowane prawidłowości prowadzą do wniosku, że osoby które uzyskują wyższe wyniki w skali samoświadomości indywidualnej, charakteryzują się w zakresie relacji religijnych wysoką potrzebą pomocy Bożej, Bóg spostrzegany jest przez te osoby jako ktoś niezbędny, konieczny dla istnienia. Co więcej jednostka chce identyfikować się z Chrystusem jako idealnym człowiekiem i wzorem. Bóg spostrzegany jest przez te osoby

³ Analiza uzyskanych wyników obejmuje prezentacje współczynników korelacji (r – Pearsona) oraz poszczególnych poziomów istotności.

Tabela 1. Współczynnik korelacji (r Pearsona) pomiędzy indywidualnym wymiarem samoświadomości (Skala Zaborowskiego) a wyodrębnionymi typami religijności (Skala Hutsebauta).

WYMIARY RELIGIJNOŚCI	Samoświadomość INDYWIDUALNA					
	Grupa zasadnicza K+ M n - 95		Kobiety n - 55		Mężczyźni n - 40	
	r	p	R	p	R	p
Zależność	,392	,000	,306	,023	,504	,001
Autonomia	-,233	,023	-,244	n. i.	-,184	n. i.
Buntowniczość	-,252	,014	-,378	,004	-,069	n. i.
Wina/lęk	-,080	n. i.	-,095	n. i.	-,072	n. i.
Identyfikacja	,384	,000	,285	,035	,555	,000
Współhumanitarność	,244	,017	,245	n. i.	,182	n. i.
Norma etyczna	,278	,006	,281	,038	,317	,046
Akceptacja przekonań	,259	,011	,303	,024	,157	n. i.
Centralność religii	,288	,005	,343	,010	,162	n. i.
Obawa przed niepewnością	-,192	n. i.	-,281	,038	-,021	n. i.

jako norma absolutna. Religijność tych osób wydaje się dobrze ukierunkowana gdyż Bóg dostrzegany jest i odnajdywany w innym człowieku. Badane osoby uzyskujące wysokie wyniki w samoświadomości osobowej odznaczają się tym, że religia jest dla nich zagadnieniem centralnym w ich codziennym życiu, a dogmaty religijne są przez nich bezwzględnie akceptowane. Negatywne powiązania samoświadomości indywidualnej z relacjami religijnymi typu *autonomia* i *buntowniczość* (kolejno dla wskazanych wymiarów: $r = -.233$; $p < .023$ oraz $r = -.252$; $p < .014$) wydają się dobrze komponować z wyżej uzyskanymi wynikami (pozytywnymi korelacjami). Na podstawie negatywnych powiązań można powiedzieć, że osoby z tego typu samoświadomością (indywidualną) nie szukają niezależności poprzez uniezależnienia się od normatywnej funkcji Boga i nie buntują się przeciw Bogu gdy Ten nie spełnia ich prośb.

W podgrupie kobiet, między analizowanymi zmiennymi, jest mniej powiązań istotnych statystycznie (w grupie zasadniczej 8 w podgrupie kobiet 6) jak również siła tego związku (r – Pearsona) jest mniejsza (por. tab. 1). Brak jest istotnego pozytywnego powiązania między samoświadomością indywidualną i *współhumanitarnością* jak również brak jest istotnego negatywnego powiązania z relacją religijną zwaną *autonomia*. Chociaż należałoby chyba odnotować, że w obu przypadkach istnieje wyraźna tendencja do powiązań analizowanych zmiennych ($p < .072$). Wartym zauważenia jest również fakt, że w podgrupie

kobiet odnotowano jedno negatywne powiązanie, którego nie stwierdzono w grupie zasadniczej, a jest nim powiązanie z wymiarem religijności nazwanym *obawa przed niepewnością* ($r = -.281$; $p < .038$). Wynik ten oznacza, że w przypadku kobiet wyższej samoświadomości indywidualnej towarzyszą mniejsze starania o poszukiwanie obiektywnej pewności swoich przekonań. Jeszcze innym zasługującym na uwagę wynikiem w podgrupie kobiet jest powiązanie samoświadomości indywidualnej z relacją religijną rozumianą jako *buntowniczność*. Powiązanie to charakteryzuje się najwyższym ujemnym współczynnikiem korelacji ($r = -.378$; $p < .004$) co oznacza, że kobiety z tym typem samoświadomości w relacjach z Bogiem nie będą się buntowały przeciw Niemu gdy nie będzie spełniał ich oczekiwań.

Najmniejszą ilość powiązań istotnych statystycznie (3) między analizowanymi zmiennymi stwierdzono w podgrupie mężczyzn (por. tab. 1). Jednakże tutaj, za bardzo znamienne należałoby uznać fakt, że brak jest istotnych statystycznie negatywnych powiązań między samoświadomością indywidualną i relacjami religijnymi do Boga. Drugą charakterystyczną rzeczą wartą odnotowania jest wysoka siła powiązań (wysokie współczynniki korelacji). Tu gdzie odnotowano istotne statystycznie związki między analizowanymi zmiennymi, tam współczynniki korelacji (*identyfikacja* - $r = .555$; $p < .000$; *zależność* - $r = .504$; $p < .001$) są wyższe niż w grupie zasadniczej czy podgrupie kobiet. I tak u mężczyzn z wysoką samoświadomością indywidualną stwierdza się wysoką identyfikację z Chrystusem jako idealnym człowiekiem i wzorem oraz wysoką potrzebę pomocy Bożej oraz uznanie, że Bóg wyznacza człowiekowi normę absolutną.

Podsumowując uzyskane wyniki, tak w grupie zasadniczej jak i podgrupach wyodrębnionych ze względu na płeć, można przypuszczać, że biorąc pod uwagę ilość związków istotnych statystycznie, wyniki grupy zasadniczej w znaczącym stopniu warunkowane są wynikami kobiet. Zauważyć to można w typie religijności rozumianej jako *buntowniczność*, *akceptacja przekonań*, *centralność religii* oraz *obawa przed niepewnością* (por. tabela 1).

Samoświadomość obronna

Samoświadomość obronna, jak to opisywano wyżej, współwystępuje z kompulsywną koncentracją na własnej osobie, egocentryzacją pragnień i działań, nieadekwatną samooceną i nierealnymi aspiracjami. To z kolei, koresponduje z osłabieniem postaw prospołecznych i osobistej odpowiedzialności.

Tabela 2. Współczynnik korelacji (r Pearsona) pomiędzy obronnym wymiarem samoświadomości (Skala Zaborowskiego) a wyodrębnionymi typami religijności (Skala Hutsebauta).

WYMIARY RELIGIJNOŚCI	Samoświadomość OBRONNA					
	Grupa zasadnicza K+ M n - 95		Kobiety n - 55		Mężczyźni n - 40	
	r	p	r	p	r	p
Zależność	,282	,006	,160	n. i.	,441	,008
Autonomia	-,196	,050	-,106	n. i.	-,264	n. i.
Buntowniczość	,014	n. i.	-,021	n. i.	,023	n. i.
Wina/lęk	,197	,050	,234	n. i.	,148	n. i.
Identyfikacja	,308	,002	,204	n. i.	,466	,002
Współhumanitarność	,169	n. i.	,133	n. i.	,144	n. i.
Norma etyczna	,179	n. i.	,168	n. i.	,248	n. i.
Akceptacja przekonań	,099	n. i.	,048	n. i.	,113	n. i.
Centralność religii	,119	n. i.	,101	n. i.	,097	n. i.
Obawa przed niepewnością	,099	n. i.	,053	n. i.	,200	n. i.

W tak rozumianej samoświadomości, ciekawymi okazują się być wyniki zaprezentowane w tabeli numer 2. W grupie zasadniczej omawiany wymiar samoświadomości dodatnio i istotnie statystycznie koreluje z trzema typami religijności: *zależnością*, *identyfikacją* i *wina/lękiem* (kolejno dla wymienionych wymiarów religijności: $r = .282$; $p < .006$, $r = .308$; $p < .002$, $r = ,197$; $p < .05$). Ponadto odnotowano ujemny związek tego typu samoświadomości z wymiarem *autonomia* ($r = -,196$; $p < .05$).

Powyższe wyniki dowodzą, że osoby z samoświadomością obronną odczuwają potrzebę pomocy Bożej i widzą w Chrystusie idealnego człowieka i wzór do naśladowania, nie dążą do uniezależnienia się od Boga. Uzyskane wyniki pokazują jednakże, że relacje religijne do Boga osób z tego typu samoświadomością (obronną) nasycone są lękiem i poczuciem winy.

Jeżeli chodzi o podgrupę kobiet to charakterystyczny jest brak istotnych statystycznie powiązań między analizowanymi zmiennymi. Natomiast w podgrupie mężczyzn, podobnie jak w grupie zasadniczej, stwierdzono dodatnie powiązania samoświadomości obronnej z wymiarem *zależność* i *identyfikacja* ($r = .441$; $r < .008$, $r = .466$; $p < .002$).

Samoświadomość zewnętrzna

Samoświadomość zewnętrzna pozwala jednostce na przetwarzanie informacji o sobie w sposób zobiektywizowany, uspołeczniony i opisowy. Zakłada to możliwość wyraźniejszego uświadamiania sobie norm i standardów społecznych, a to z kolei wiąże

Tabela 3. Współczynnik korelacji (r Pearsona) pomiędzy zewnętrznym wymiarem samoświadomości (Skala Zaborowskiego) a wyodrębnionymi typami religijności (Skala Hutsebauta).

WYMIARY RELIGIJNOŚCI	Samoświadomość ZEWNEŹTRZNA					
	Grupa zasadnicza K+ M n - 95		Kobiety n - 55		Mężczyźni n - 40	
	r	p	r	p	r	p
Zależność	,307	,002	,279	,039	,353	,025
Autonomia	-,126	n. i.	-,140	n. i.	-,103	n. i.
Buntowniczość	-,109	n. i.	-,076	n. i.	-,171	n. i.
Wina/lęk	-,045	n. i.	,030	n. i.	-,152	n. i.
Identyfikacja	,145	n. i.	,216	n. i.	,037	n. i.
Współhumanitarność	,232	,024	,186	n. i.	,303	n. i.
Norma etyczna	,221	,032	,171	n. i.	,299	n. i.
Akceptacja przekonań	,152	n. i.	,113	n. i.	,202	n. i.
Centralność religii	,173	n. i.	,128	n. i.	,242	n. i.
Obawa przed niepewnością	-,002	n. i.	-,074	n. i.	,123	n. i.

konkretną jednostkę ze skłonnością do konformizmu i pragnieniem przedstawiania siebie w bardziej korzystnym świetle.

Jak wynika z tabeli 3 ten typ samoświadomości wykazuje dodatnie powiązania istotne statystycznie z 3 wymiarami relacji religijnych: *zależnością* ($r = .307$; $p < .002$), *współhumanitarnością* ($r = .232$; $r < .024$) i *normą etyczną* ($r = .221$; $p < .032$).

Uzyskane wyniki dają podstawę do wyciągnięcia wniosku, że wysokiej samoświadomości zewnętrznej towarzyszy wysoka potrzeba pomocy Bożej i ukierunkowanie na Boga, którego dostrzega się w innych ludziach. Im wyższa samoświadomość zewnętrzna tym bardziej postrzega się Boga jako normę absolutną.

Gdy analizie poddamy wyniki podgrup wyodrębnionych ze względu na płeć, okaże się, że zarówno wśród kobiet jak i wśród mężczyzn istotne statystycznie powiązania stwierdzić można tylko w stosunku do relacji religijnej nazwanej *zależnością*, a więc takiej w której Bóg spostrzegany jest jako konieczny do istnienia.

Samoświadomość refleksyjna

Ostatni z wyodrębnionych typów samoświadomości – refleksyjny – rozumiany jest, jako ten, który integruje dane o własnych potrzebach, postawach, aspiracjach z przyjętymi w społeczeństwie standardami i normami. Istotnym aspektem samoświadomości refleksyjnej są wartości preferowane przez jednostkę oraz wewnętrzna sprawiedliwość.

Okazuje się, że ten typ samoświadomości w grupie zasadniczej wykazuje powiązania istotne statystycznie z dziewięcioma wymiarami relacji religijnych do Boga (wszystkich wymiarów jest 10). Sześć z tych powiązań ma charakter dodatni, a trzy ujemny (por. tab. 4). Samoświadomość refleksyjna koreluje dodatnio z *zależnością* ($r = .370$; $p < .000$), *identyfikacją* ($r = .342$; $p < .000$), *współhumanitarnością* ($r = .288$; $p < .005$), *normą etyczną* ($r = .317$; $p < .002$), *akceptacją przekonań* ($r = .204$; $p < .001$) oraz wymiarem *centralności religii* ($r = .322$; $p < .001$). Natomiast trzy typy relacji religijnych do Boga tj. *buntowniczność* ($r = -.279$; $p < .006$), *wina/lęk* ($r = -.290$; $p < .004$) oraz *obawa przed niepewnością* ($r = -.199$; $p < .053$) powiązane są ujemnie z tym rodzajem samoświadomości. Ponadto należałoby chyba zauważyć, że relacja religijna *autonomia*, w której nie odnotowano współczynnika korelacji na poziomie istotnym statystycznie wykazuje wyraźnie tendencję do takiego związku ($r = -.191$; $p < .063$).

Tabela 4. Współczynnik korelacji (r Pearsona) pomiędzy refleksyjnym wymiarem samoświadomości (Skala Zaborowskiego) a wyodrębnionymi typami religijności (Skala Hutsebauta).

WYMIARY RELIGIJNOŚCI	Samoświadomość REFLEKSYJNA					
	Grupa zasadnicza K+ M n - 95		Kobiety n - 55		Mężczyźni n - 40	
	r	p	r	p	r	p
Zależność	,370	,000	,273	,044	,509	,001
Autonomia	-,191	n. i.	-,179	n. i.	-,194	n. i.
Buntowniczność	-,279	,006	-,326	,015	-,232	n. i.
Wina/lęk	-,290	,004	-,226	n. i.	-,382	,015
Identyfikacja	,342	,000	,293	,030	,439	,005
Współhumanitarność	,288	,005	,201	n. i.	,406	,009
Norma etyczna	,317	,002	,222	n. i.	,461	,003
Akceptacja przekonań	,204	,047	,176	n. i.	,231	n. i.
Centralność religii	,322	,001	,306	,023	,342	,031
Obawa przed niepewnością	-,199	,053	-,256	n. i.	-,117	n. i.

Na podstawie uzyskanych wyników można wnosić, że samoświadomość refleksyjna wykazuje najczęściej ze wszystkich wyodrębnionych typów samoświadomości powiązań z relacjami religijnymi do Boga. Osoby z tym typem samoświadomości można scharakteryzować, pod względem relacji religijnych w sposób następujący: przekonania i dogmaty religijne są dla nich bardzo ważne w codziennym życiu i chcą je bezwzględnie akceptować (*centralność religii, akceptacja przekonań*), odczuwają potrzebę pomocy Bożej, którą uważają za niezbędną dla ich istnienia (*zależność*), identyfikują się z Jezusem Chrystusem jako idealnym człowiekiem i wzorem (*identyfikacja*), Bóg jest dla nich normą absolutną (*norma etyczna*). Wydaje się, że relacje religijne, którymi odznaczają się badane osoby o tym typie samoświadomości, mają charakter najbardziej dojrzały, gdyż Bóg dostrzegany jest i odnajdywany przez te osoby poprzez innych ludzi (*współhumanitarność*). W przedstawioną charakterystykę doskonale wpisują się pozostałe wymiary relacji religijnych, gdyż okazuje się na podstawie uzyskanych wyników, że osoby z tym typem samoświadomości nie mają postawy roszczeniowej w stosunku do Boga i nie buntują się gdy Ten nie spełnia ich próśb (ujemne powiązania z *buntownictwem*). O dojrzałości relacji religijnych świadczyć też może przeżywanie relacji do Boga bez lęku i niedojrzałego poczucia winy wynikającego z poczucia ciągłego osądzania człowieka przez Boga (*wina/lęk*). Ponadto stwierdzono, że osoby, których samoświadomość jest refleksyjna mają wiarę bardziej ugruntowaną, nie mają obaw co do obiektywności swoich przekonań (*obawa przed niepewnością*).

W przypadku podgrupy kobiet i mężczyzn, stwierdzono mniej powiązań niż w grupie zasadniczej między analizowanymi zmiennymi, które byłyby istotne statystycznie. W podgrupie kobiet związek istotny statystycznie z samoświadomością refleksyjną wykazują 4 wymiary relacji religijnych (3 dodatnie i 1 ujemny), a w przypadku mężczyzn znaczących powiązań jest 6 (5 dodatnich i 1 ujemna). I tak wśród kobiet z samoświadomością refleksyjną korelują dodatnio: *zależność* ($r = .273$; $p < .044$), *identyfikacja* ($r = .293$; $p < .030$) oraz *w centralności religii* ($r = .306$; $p < .023$). Ujemną korelacją stwierdzono w wymiarze *buntownictwo* ($r = -.326$; $p < .015$). Natomiast wśród mężczyzn istotne statystycznie współczynniki korelacji odnotowano z takimi relacjami religijnymi jak: *zależność* ($r = .509$; $p < .001$), *norma etyczna* ($r = .461$; $p < .003$), *identyfikacja* ($r = .439$; $p < .005$), *współhumanitarność* ($r = .406$; $p < .009$), *centralność religii* ($r = .342$; $p < .031$). Ujemny związek z samoświadomością refleksyjną wykazuje wymiar *wina/lęk* ($r = -.382$; $p < .015$).

PODSUMOWANIE

Zasadniczym celem niniejszej pracy była empiryczna próba wyjaśnienia zależności jakie zachodzą między czterema wymiarami samoświadomości tj. indywidualną, zewnętrzną, obronną i refleksyjną, a różnymi typami relacji religijnych do Boga. Różne typy samoświadomości wyodrębniono przy pomocy *Skali Samoświadomości*, natomiast relacje religijne do Boga badano *Skalą Relacji Religijnych do Boga*. Wyniki uzyskane w niniejszych badaniach oraz dokonane analizy powiązań między wyodrębnionymi zmiennymi pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- Istnieje zależność między wyodrębnionymi typami samoświadomości a relacjami religijnymi do Boga. Świadczy o tym ilość stwierdzonych powiązań istotnych statystycznie, między omawianymi zmiennymi. W ten sposób potwierdziła się pierwsza hipoteza (H – 1) postawiona w niniejszym artykule, sugerująca obecność takiego związku.
- Biorąc pod uwagę grupy zasadnicze (kobiety + mężczyźni) najwięcej istotnych statystycznie powiązań stwierdzono między samoświadomością refleksyjną i relacjami religijnymi do Boga. Na 10 badanych wymiarów relacji religijnych 9 z nich okazało się powiązane na poziomie bardzo istotnym bądź istotnym. Jedynym wymiarem nie wykazującym istotnego statystycznie powiązania z samoświadomością refleksyjną była *autonomia*. Nie sposób jednak nie zauważyć, że współczynnik korelacji był bliski istotności i można by mówić o tzw. tendencji do powiązania. Drugi z wyodrębnionych typów samoświadomości – indywidualną – również wykazuje wiele istotnych powiązań z relacjami religijnymi do Boga. Przeprowadzone analizy ujawniły 8 takich związków. W przypadku dwóch następnych typów samoświadomości: obronnej i zewnętrznej ilość znaczących powiązań z relacjami religijnymi jest znacznie mniejsza. Samoświadomość zewnętrzna koreluje istotnie z 3 a obrona z 2 wymiarami. To wszystko daje podstawę twierdzić, że potwierdziła się również hipoteza druga (H – 2) mówiąca o tym, że różne typy samoświadomości odmiennie przeżywają relacje religijne do Boga.
- Najbardziej pozytywny i najbardziej dojrzały obraz relacji religijnych do Boga zdają się prezentować osoby o samoświadomości refleksyjnej oraz indywidualnej. Świadczyć o tym może ilość stwierdzonych związków między analizowanymi zmiennymi oraz kierunek i siła tych powiązań. Wynika z nich, że osoby te odczuwają bliskość Boga w swoim życiu, czuje się bezpiecznie w relacjach z Bogiem i w Bogu

odnajduje sens swojego życia. Naśladując Chrystusa próbują układać dobre relacje z innymi ludźmi, życie między ludźmi jest dla nich drogą realizacji swojej religijności i odnajdywania Boga. Czują się odpowiedzialne przed Bogiem za styl życia jaki prowadzą.

Najmniej pozytywny obraz relacji stwierdzono u osób z samoświadomością obronną. Wprawdzie i tutaj odnotowano pozytywne powiązania z odczuwaniem pomocy Bożej i identyfikowanie się z Chrystusem jako idealnym wzorem do naśladowania, ale ten typ samoświadomości, jako jedyny spośród czterech wyodrębnionych rodzajów samoświadomości, wiąże się w sposób istotny statystycznie z wymiarem *wina/lęk*. Oznacza to, że relacje do Boga zbudowane są w dużym stopniu na niepokoju, Bóg spostrzegany jest jako surowy nielitościwy sędzia, który kieruje się tajemniczymi racjami w osądzie człowieka, który jest przede wszystkim karzący, a nie miłosierny.

- Jeżeli chodzi o podgrupy wyodrębnione ze względu na płeć to uzyskane wyniki pokazują bardzo wyraźnie, że powiązania między analizowanymi zmiennymi są inne wśród kobiet niż wśród mężczyzn. I tak kobiety z samoświadomością indywidualną odznaczają się większą ilością powiązań z różnymi wymiarami relacji religijnych do Boga niż mężczyźni o tym typie samoświadomości. Za bardzo charakterystyczne należałoby uznać brak jakichkolwiek powiązań między samoświadomością obronną i relacjami religijnymi do Boga w grupie kobiet, podczas gdy zależności takie odnotowuje się wśród mężczyzn. Okazuje się zatem, że brak jest związku z relacjami religijnymi do Boga gdy kobiety funkcjonują na poziomie samoświadomości lękowo i czują się zagrożone, gdy są silnie skoncentrowane na sobie i gdy myślenie ma charakter sztywny i jednotorowy. Również w samoświadomości refleksyjnej obraz powiązań między analizowanymi zmiennymi jest różny w podgrupie kobiet i mężczyzn. Tym razem nieco więcej powiązań istotnych statystycznie stwierdzono wśród mężczyzn (6) niż wśród kobiet (5). Ponadto samoświadomość refleksyjna wiąże się z innymi wymiarami relacji religijnych do Boga u kobiet, a innymi u mężczyzn. Tylko samoświadomość zewnętrzna łączy się z tymi samymi wymiarami relacji u kobiet i u mężczyzn. Powyższe spostrzeżenia dają podstawę do stwierdzenia, że została pozytywnie zweryfikowana hipoteza trzecia ($H - 3$) sugerująca, że obraz powiązań między omawianymi zmiennymi różny jest wśród kobiet i wśród mężczyzn.

Na zakończenie warto zauważyć, że relacja religijna definiowana jako *zależność*, w sposób dodatni i istotny statystycznie koreluje z wszystkimi wymiarami samoświadomości. Na kanwie tego spostrzeżenia można by postawić tezę, że potrzeba pomocy ze strony Boga, jako koniecznego źródła istnienia, ważna jest dla wszystkich ludzi niezależnie od typu samoświadomości. Podobnie zdaje się wyglądać sprawa z wymiarem *identyfikacji*, który wykazuje istotne statystycznie powiązania z trzema wymiarami samoświadomości tj. indywidualną, obronną oraz refleksyjną. Chrystus jako idealny człowiek i wzór może być potrzebny ludziom niezależnie od typu samoświadomości. Nasuwa się jeszcze inne wyjaśnienie tych zależności (różnych typów samoświadomości z *zależnością* i *identyfikacją*). Być może w przypadku samoświadomości obronnej wykazywanie zależności od Boga i identyfikowanie się z Chrystusem jest formą mechanizmu obronnego zmierzającego do redukcji lęku i niepewności, którymi nasycony jest ten typ samoświadomości. Teza ta może o tyle wydawać się prawdziwa, że samoświadomość obronna jako jedyna wykazuje istotne statystycznie powiązanie z relacją religijną zwaną *wina/lęk*.

Nakreślona w niniejszej pracy problematyka w sposób oczywisty nie wyczerpuje niewątpliwie szerokiego i ciekawego tematu, ale jest inspiracją do dalszych badań i poszukiwań. Z pewnością pożyteczna byłaby próba podjęcia dalszych i pogłębionych badań w tym zakresie. Ukazane w niniejszych badaniach wyniki wyznaczają tylko pewien kierunek dla dalszych badań i poszukiwań.

BIBLIOGRAFIA

- Hutsebaut D., (1980). Belief as lived relations. *Psychologica Belgica*. 20, 33 – 47.
- Jarosz M., (2003). Interpersonalne uwarunkowania religijności. Lublin: TN KUL.
- Sobczak S., (2004). Aksjologiczne wątki w koncepcji samoświadomości. W: L. Pytka, T. Rudowski, (red). *Samoświadomość i jakość życia*. ENETEIA. Warszawa: Wydawnictwo Psychologii i Kultury. 81 – 93.
- Śliwak J., Altruizm a religijność człowieka - badania empiryczne. *Roczniki Filozoficzne KUL*, 4, 41, 41-52.
- Śliwak J., Matuszewski A., (1998). Postawa religijna słuchaczy „Radia Maryja”. *Miesięcznik Diecezji Pelplińskiej*. 6,71,421-435.
- Śliwak J., Szafrńska M., (2000). Poziom altruizmu a przeżywane relacje religijne do Boga. W; T. Doktor, K. Franczak (red). *Postawy wobec religii*. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje. Warszawa: Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego.
- Zaborowski Z., (1989). *Psychospołeczne problemy samoświadomości*. Warszawa: PWN.
- Zaborowski Z., (1993). Dysonans poznawczy a samoświadomość. *Przegląd Psychologiczny*, 36, 2, 171 – 179.
- Zaborowski Z., (1996). *Współczesne problemy psychologii społecznej i psychologii osobowości*. Warszawa:

Zaborowski Z., (2000). Teoria treści i form samoświadomości. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.